

Środowisko społeczno-wychowawcze jako czynnik różnicujący wiek menarchy u dziewcząt regionu bydgoskiego

Grzegorz Nowicki

Abstract

SOCIO-EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS A FACTOR DIFFERENTIATING THE AGE OF MENARCHE IN THE BYDGOSZCZ REGION. This paper presents the results of research on the age of menarche of the Polish girls in the Bydgoszcz region.

Grzegorz Nowicki, 1996; *Anthropological Review*, vol. 59, Poznań 1996, pp. 107–114, tables 5. ISBN 83-86969-05-9, ISSN 0033-2003

Spośród etapów rozwoju osobniczego człowieka na szczególną uwagę zasługuje okres pokwitania, którego istotą jest dojrzewanie płciowe. W tym czasie zachodzi szereg zmian w strukturze morfologicznej organizmu oraz jego funkcjach fizjologicznych. Momentem świadczącym o wejściu w ostatnią fazę pokwitania dziewcząt jest wystąpienie pierwszej miesiączki.

Problematyka dojrzewania płciowego dziewcząt oraz uwarunkowań tego procesu budzi zainteresowanie wielu badaczy. Poszukiwano, między innymi, zależności pomiędzy wiekiem wystąpienia menarchy a takimi czynnikami jak: dietność rodziny, kompletność rodziny, wykształcenie ojca i matki oraz warunki mieszkaniowe (np. CHARZEWSKI i wsp. [1989, 1991], PIECHACZEK i LEWANDOWSKA [1996]). Badano też zakres wpływu czynników społecznych na

wiek wystąpienia miesiączki (np. WALISZKO i wsp. [1987], ŁASKA-MIERZEJEWSKA i ŁUCZAK [1993]), a także uwarunkowań psychicznych [HULANICKA 1986]. Badaniami dotyczącymi zróżnicowania wieku wystąpienia pierwszej miesiączki w zależności od wielkości środowiska zamieszkania dziewcząt zajmowali się m.in. HULANICKA i wsp. [1990]. W sferze zainteresowań badaczy mieści się także zagadnienie zmian międzypokoleniowych wieku wystąpienia menarchy, a opracowania z tej dziedziny mają wymiar ogólnopolski (np. SIKORA [1990]), bądź regionalny (np. CHARZEWSKI i wsp. [1991], WALISZKO, WICH [1990]).

Celem niniejszego opracowania jest określenie wieku wystąpienia menarchy u dziewcząt regionu bydgoskiego w zależności od środowiska społeczno-wychowawczego oraz zmian jakie zaistniały w tym względzie w latach 1980–1991.

Materiał i metoda

Badaniami przeprowadzonymi w maju 1988 roku objęto w sumie kilkanaście tysięcy dziewcząt z różnorodnych środowisk społeczno-wychowawczych: 5968 dziewcząt żyjących w rodzinach uznawanych za „normalne” (przeciętne), to znaczy takie, w których baza bytowa rodziny, jej struktura oraz system i atmosfera rodzinnego wychowania nie budzą poważniejszych zastrzeżeń [GURYCKA 1970]. Za takie uznano rodziny: pełne, zdrowe (w których nie wystąpiły długotrwałe choroby, kalectwo itp.), z rodzicami o co najmniej podstawowym wykształceniu oraz z mieszkaniem wyposażonym co najmniej w: c.o., bieżącą wodę, radio, telewizor, pralkę i lodówkę. Ponadto analizą objęto: 2514 dziewcząt pochodzących z rodzin inteligentnych, 2507 z rodzin robotniczych, 4413 z rodzin małodzieńnych, 1253 z rodzin wielodzietnych (posiadających troje lub więcej dzieci), 684 dziewcząt z domów dziecka i 730 dziewcząt wywodzących się z rodzin zdemoralizowanych, głównie z powodu nadużywania alkoholu przez rodziców.

Korzystając z sugestii MILICEROWEJ [1968] przeprowadzono wśród dziewcząt w wieku 9–17 lat i ich rodziców badania ankietowe. Ankietowanych proszono o udzielenie odpowiedzi „tak” lub „nie” (na pytanie o to czy miesiączkują). Ponadto ankietę zawierała elementy charakteryzujące środowisko społeczno-wychowawcze i bytowe badanych dziewcząt (szczegóły zawierają tabele 3 i 4).

W celu dokonania oceny poziomu poszczególnych czynników społeczno-bytowych kierowano się układem rangowym w granicach od 1 do 6 punktów. Sumaryczna wartość wskaźnika warunków życia poszczególnych środowisk wycho-

wawczych w tym układzie mieści się w granicach od 12 do 72 punktów. Rozkład zmienności ocen punktowych podzielony został (przy użyciu odchylenia standardowego i wzorując się na kryterium BRZEZIŃSKIEGO [1962]) na 5 kategorii:

do 24,4	warunki bardzo złe,
od 24,5 do 33,2	warunki złe,
od 33,3 do 50,8	warunki średnie,
od 50,9 do 59,6	warunki dobre,
od 59,7	warunki bardzo dobre.

Wartości punktowe poszczególnych czynników społeczno-bytowych unormowano na średnią arytmetyczną i odchylenie standardowe dziewcząt żyjących w warunkach „normalnych”.

Dla celów porównawczych wykorzystano wyniki badań własnych zrealizowanych w 1980 roku [NOWICKI 1985] i w 1991 roku. W pracy wykorzystano także dane statystyczne, obrazujące przeciętne miesięczne spożycie niektórych artykułów żywnościowych na jedną osobę w latach 1980, 1988 i 1991 (poziom spożycia w 1980 roku przyjęto za 100 %).

Wyniki

Wiek wystąpienia pierwszej menstruacji u dziewcząt regionu bydgoskiego pochodzących z różnych środowisk społeczno-wychowawczych charakteryzują dane liczbowe w tabeli 1. Wynika z niej, że przeciętny wiek pojawiania się menarchy u dziewcząt żyjących w warunkach standardowych (zespół porównawczy) wynosi 13 lat i 2 miesiące; a w indywidualnych przypadkach waha się on od 11 lat i 8 miesięcy do 15 lat i 9 miesięcy.

Przeciętnie, najwcześniej pojawia się menarcha u dziewcząt pochodzenia inteligentnego (12 l. 8 m.), przy indywidualnych wahaniach od 11 l. 2 m. do 15 l. 6 m. Wyprzedzają one w tym względzie,

Tabela 1. Wiek (w latach i miesiącach) wystąpienia menarchy u dziewcząt regionu bydgoskiego w 1988 roku w zróżnicowanym środowisku wychowawczym.

Środowisko	N	Min. – max.	M	S*
Warunki standardowe	5968	11.8 – 15.9	13.2	0,98
Rodziny inteligentne	2514	11.2 – 15.6	12.8	0,82
Rodziny małodziejne	4413	11.4 – 15.9	12.9	0,89
Rodziny robotnicze	2507	11.5 – 16.0	13.2	0,97
Rodziny wielodzietne	1253	12.1 – 16.0	13.4	1,10
Domy dziecka	684	12.1 – 16.2	13.4	1,12
Rodziny zdemoralizowane	730	12.4 – 16.7	13.7	1,26

* Odchylenie standardowe w dziesiątych częściach roku.

średnio o 4 miesiące swoje rówieśnice z rodzin o standardowych warunkach życia. Średni wiek wystąpienia menarchy u badanych dziewcząt żyjących w rodzinach małodziejnych ($M = 12$ l. 9 m.) jest zbliżony do czasu pojawienia się pierwszej menstruacji u pochodzących z rodzin inteligentnych. Dziewczęta pochodzenia robotniczego rozpoczynają menstruację średnio w wieku 13 l. 2 m. a więc identycznie jak ich rówieśnice wychowujące się w standardowych warunkach społeczno-wychowawczych.

U dziewcząt wychowujących się w domach dziecka oraz tych, które pochodzą z rodzin wielodzietnych pierwsza menstruacja pojawia się przeciętnie w wieku 13 l. 4 m., przy indywidualnych wahaaniach od 12 l. 1 m. do 16 l. 2 m. W stosunku do dziewcząt z zespołu porów-

nawczego wykazują one opóźnienie w tym względzie o 2 miesiące. Najpóźniej, bo przeciętnie w wieku 13 l. 7 m. rozpoczyna się menstruacja u dziewcząt pochodzących ze zdemoralizowanego środowiska rodzinnego. Indywidualnie wiek ten waha się u nich od 12 l. 4 m. do 16 l. 7 m. W stosunku do zespołu porównawczego, proces dojrzewania płciowego u tych dziewcząt jest opóźniony średnio o 5 miesięcy. Różnice pomiędzy średnimi wieku menarchy u dziewcząt z porównawczych zespołów są statystycznie istotne.

Średnie arytmetyczne wieku wystąpienia menarchy u dziewcząt regionu bydgoskiego badanych w latach 1980, 1988 i 1991 ukazują zachodzące w tym względzie zmiany (tab. 2). W 1980 roku u ogółu badanych dziewcząt przeciętna wieku pojawienia się pierwszej menstruacji

Tabela 2. Zmienność wieku (w latach i miesiącach) wystąpienia menarchy u dziewcząt regionu bydgoskiego w latach 1980 – 1991 dla całości materiału i z uwzględnieniem dwu grup pochodzenia społecznego.

	Rok badania	N	Min. – max.	M	S*
Ogół	1980	3113	11.6 – 17.1	13.3	1,08
	1988	18069	11.2 – 16.7	13.1	0,99
	1991	1631	11.7 – 16.9	13.1	1,01
Pochodzenie robotnicze	1980	349	12.2 – 16.0	13.3	0,96
	1988	2507	11.5 – 16.0	13.2	0,97
	1991	715	11.7 – 16.9	13.2	0,98
Pochodzenie inteligentne	1980	110	12.0 – 15.4	13.0	0,84
	1988	2514	11.2 – 15.6	12.8	0,82
	1991	916	11.5 – 16.9	12.7	0,80

* Odchylenie standardowe w dziesiątych częściach roku

wynosiła 13 l. 3 m. a w 1988 roku 13 l. 1 m. Wynika z tego, że w okresie ośmiu lat wiek menarchy obniżył się średnio o 2 miesiące. Natomiast w 1991 roku nie nastąpiły żadne zmiany w porównaniu z rokiem 1988.

Podobny obraz zmienności średnich wieku menarchy w latach 1980–1991 obserwujemy u dziewcząt pochodzących ze środowiska robotniczego (tab. 2). W okresie od roku 1980 do 1988 wiek wystąpienia menarchy obniżył się przeciętnie o 1 miesiąc (z 13 l. 3 m. do 13 l. 2 m.) a w roku 1991 ustabilizował się na poziomie 1988 roku. W zespole dziewcząt wywodzących się z rodzin inteligenckich widoczne jest nieznaczne, ale systematyczne obniżanie się przeciętnego wieku wystąpienia menarchy w okresie analizowanych 11 lat. W latach 1980–1988 proces pokwitania ulega przyspieszeniu średnio o 2 miesiące a w okresie od 1988 roku do 1991 roku widoczne jest jego opóźnienie (o 1 miesiąc).

Dyskusja

Wydaje się, że przyczyny środowiskowego zróżnicowania dziewcząt pod względem wieku wystąpienia menarchy są związane ze zróżnicowanym poziomem warunków społeczno-bytowych, w których one żyją [NOWICKI 1985]. Kolejność uszeregowania badanych zespołów dziewcząt pod względem wystąpienia menarchy jest zbieżna z klasyfikacją rangową poziomu bazy społeczno-bytowej środowisk wychowawczych, z których one pochodzą (tab. 3).

Rodziny inteligenckie i małodzietne są zbliżone pod względem struktury (ponad 97 % to rodziny pełne), sytuacji zdrowotnej, wykształcenia ojca, a różnią się nieco (na korzyść środowiska inteligenckiego)

przeciętną liczbą osób przypadających na jedną izbę, liczbą osób będących na utrzymaniu jednej osoby pracującej oraz standardem wyposażenia mieszkania. W sumarycznym ujęciu warunki społeczno-bytowe rodzin inteligenckich kształtują się na poziomie 68 punktów, co, według przyjętego kryterium, odpowiada poziomowi bardzo dobremu. Dziewczęta pochodzenia robotniczego zajmują trzecią lokatę w średnich wieku wystąpienia menarchy i identyczne miejsce w skali rangowej warunków społeczno-bytowych. Ich warunki społeczno-bytowe odpowiadają, według przyjętego kryterium, średniemu poziomowi (46 p.). W porównaniu do wyżej wymienionych środowisk wychowawczych w znacznie gorszych warunkach społeczno-bytowych (warunki złe) wychowywały się dziewczęta z domów dziecka (27,5 p.) i z rodzin wielodzietnych (25,5 p.). Ich uszeregowanie ze względu na status społeczno-bytowy oraz wiek wystąpienia menarchy są zbieżne. Jak wynika z tabeli 3, rodziny zdemoralizowane mają przeciętnie najgorsze warunki społeczno-bytowe, które według przyjętego kryterium określono jako bardzo złe (21 p.). U dziewcząt pochodzących z tych rodzin menarcha pojawiła się najpóźniej, bo przeciętnie w wieku 13 l. 7 m.

Środowisko społeczno-wychowawcze jest więc czynnikiem różnicującym wiek wystąpienia menarchy u badanych dziewcząt. Zbieżność uszeregowania wieku menarchy dziewcząt (w poszczególnych środowiskach wychowawczych) z ich statusem społeczno-bytowym widoczna jest również po unormowaniu wskaźników społeczno-bytowych, co pokazuje tabela 4.

Charakterystyki liczbowe zawarte w tabeli 2 wskazują na zahamowanie trendu obniżania się wieku pierwszej menstruacji

Tabela 3. Zróżnicowanie badanych środowisk wychowawczych pod względem czynników społeczno-bytowych (%).

Wyszczególnienie	Środowisko wychowawcze					
	A	B	C	D	E	F
1. Struktura rodziny						
pełna	72,8	67,0	96,9	97,5	97,5	78,0
niepełna	21,8	33,0	3,1	2,5	2,5	21,8
w tym: matka nie żyje	1,3	2,5	1,0	1,4	0,6	2,5
ojciec nie żyje	1,7	1,2	0,9	0,7	1,0	2,8
rozwiedzeni	18,8	29,3	1,2	0,4	0,9	16,5
2. Zdrowie rodziny:						
rodzice:						
chorują rzadko	70,8	73,1	73,5	78,0	75,6	69,1
chorują często	25,7	22,8	22,2	18,6	20,4	26,9
chorują bardzo często	3,5	4,1	4,3	3,4	4,0	4,0
dzieci:						
chorują rzadko	41,0	47,7	45,5	50,0	50,0	26,3
chorują często	51,4	44,6	45,7	43,3	41,4	55,1
chorują bardzo często	7,6	7,7	8,8	6,7	8,6	18,6
3. Wykształcenie ojca:						
wyższe	-	-	-	40,7	31,3	-
niepełne wyższe	-	-	-	22,0	11,6	-
średnie	25,2	41,8	53,5	37,3	20,5	22,0
niepełne średnie	1,9	2,1	23,0		5,7	1,5
podstawowe	66,0	45,7	22,7		28,5	72,5
niepełne podstawowe	6,9	10,4	0,8		2,4	4,0
4. Liczba osób na jedną izbę:						
poniżej 1,5 osoby	16,4	8,9	31,4	35,9	65,1	2,3
od 1,6 do 2 osób	59,8	28,1	50,0	53,2	17,4	37,2
od 2,1 do 3 osób	21,0	22,6	18,6	10,9	17,4	45,8
powyżej 3 osób	2,8	40,4				14,7
5. Liczba osób przypadających na jedną pracującą:						
1 osoba	16,2		20,3	34,7	63,2	-
od 1,1 do 2 osób	31,2	16,0	51,0	46,8	36,2	-
od 2,1 do 3 osób	44,2	64,2	17,1	18,1	-	64,5
powyżej 3 osób	8,4	19,8	11,6	0,4		35,5
6. Wyposażenie mieszkania:						
bardzo dobre	-	-	19,1	42,2	55,5	2,8
średnie	54,8	12,9	74,3	47,7	42,2	75,5
słabe	22,0	59,2	6,6	10,1	2,3	21,7
bardzo słabe	23,2	27,9				
7. Atmosfera w domu:						
pogodna	42,0	22,7	50,2	75,2	59,2	43,9
nerwowa	57,9	77,3	49,8	24,8	40,8	56,1
8. Zgodność postępowania wych. rodziców:						
zgodne	39,1	28,3	50,8	76,6	59,2	40,6
niezgodne	60,9	71,7	49,2	23,4	40,8	59,4
9. Stosowanie nagród:						
często	33,8	24,2	52,6	70,9	60,9	39,3
rzadko	66,2	75,8	47,4	29,1	39,1	60,7
10. Stosowanie kar:						
rzadko	40,1	35,8	58,1	75,5	61,1	36,3
często	59,9	64,2	41,9	24,5	34,9	63,7
11. Kontakt rodziców ze szkołą:						
często	1,0		19,2	14,3	17,3	46,3
rzadko	73,6	38,5	63,5	80,2	75,4	40,7
wcale	25,4	61,5	17,3	5,5	7,3	13,0
Ocena warunków społeczno-bytowych						
	złe	bardzo złe	średnie	bardzo dobre	bardzo dobre	złe

*A – domy dziecka, B – rodziny zdemoralizowane, C – rodziny robotnicze, D – rodziny inteligentkie, E – rodziny mało-dzietnie, F – rodziny wielodzietne.

Tabela 4. Punktacja (pkt) i wartości unormowane (WU) warunków społeczno-bytowych.

Wyszczególnienie	A		B		C		D		E		F	
	pkt	WU	pkt	WU	pkt	WU	pkt	WU	pkt	WU	pkt	WU
1. Struktura rodziny	2,5	-0,6	1,0	-1,5	4,0	0,3	5,5	1,2	5,5	1,2	2,5	-0,6
2. Zdrowie rodziny:												
a) rodzice chorują rzadko,	2,0	-0,9	3,0	-0,3	4,0	0,3	6,0	1,5	5,0	0,9	1,0	-1,5
b) dzieci chorują rzadko.	2,0	-0,9	4,0	0,3	3,0	0,3	5,5	1,2	5,5	1,2	1,0	-1,5
3. Wykształcenie ojca.	2,0	-0,9	3,0	-0,3	4,0	0,3	6,0	1,5	5,0	0,9	1,0	-1,5
4. Liczba osób na jedną izbę.	3,0	-0,3	2,0	-0,9	4,0	0,3	5,0	0,9	6,0	1,5	1,0	-1,5
5. Liczba osób na jedną osobę pracującą.	3,0	-0,3	2,0	-0,9	4,0	0,3	5,0	0,9	6,0	1,5	1,0	-1,5
6. Wyposażenie mieszkania.	2,0	-0,9	1,0	-1,5	4,0	0,3	5,0	0,9	6,0	1,5	3,0	-0,3
7. Atmosfera domu rodzinnego.	2,0	-0,9	1,0	-1,5	4,0	0,3	6,0	1,5	5,0	0,9	3,0	-0,3
8. Zgodność postępowania wychowawczego rodziców.	2,0	-0,9	1,0	-1,5	4,0	0,3	6,0	1,5	5,0	0,9	3,0	-0,3
9. Stosowanie nagród.	2,0	-0,9	1,0	-1,5	4,0	0,3	6,0	1,5	5,0	0,9	3,0	-0,3
10. Stosowanie kar.	3,0	-0,3	1,0	-1,5	4,0	0,3	6,0	1,5	5,0	0,9	2,0	-0,9
11. Kontakt rodziców ze szkołą.	2,0	-0,9	1,0	-1,5	3,0	-0,3	6,0	1,57	5,0	0,9	4,0	0,3
Średnia pkt i WU	2,29	-0,67	1,75	-1,10	3,83	0,22	5,66	1,28	5,33	1,10	2,08	-0,82
WU wieku wystąpienia menarcho	-0,2		-0,5		0		0,4		0,3		-0,2	

* A – domy dziecka, B – rodziny zdemoralizowane, C – rodziny robotnicze, D – rodziny inteligentkie, E – rodziny małodziętne, F – rodziny wielodziętne.

u dziewcząt regionu bydgoskiego. Podobne obserwacje poczyniła KRAKOWIAK [1994] w odniesieniu do dziewcząt z Bydgoszczy, u których (jej zdaniem) w latach 1988–1994 nastąpiło opóźnienie przeciętnego wieku menarcho o 0,2 roku. Fakt ten może mieć powiązanie z gwałtownym załamaniem się gospodarki w latach osiemdziesiątych i pogarszającymi się w konsekwencji warunkami społeczno-bytowymi, ze szczególnym uwzględnieniem żywienia. Wskazują na to dane liczbowe zawarte w tabeli 5 ukazujące zmiany, w latach 1980–1991, przeciętnego miesięcznego spożycia artykułów żywno-

ściowych na jedną osobę. Wynika z nich, że w roku 1991 w porównaniu do 1988 roku zmalało, z wyjątkiem pieczywa, przeciętne spożycie wszystkich podstawowych artykułów żywnościowych na jedną osobę.

Znaczenie warunków społeczno-bytowych, tym także żywienia, dla prawidłowego przebiegu procesu rozwoju oraz dojrzewania płciowego podkreśla wielu autorów, np. CHARZEWSKI i wsp. [1991], MCCANE i WIDDOWSON [1962]. CHARZEWSKI i wsp. [1991] stwierdzają, że dzieci z górnych warstw społecznych charakteryzują się szybszym tempem doj-

Tabela 5. Przeciętne, miesięczne spożycie niektórych artykułów żywnościowych na jedną osobę w latach 1980–1991.

Lp.	Artykuły żywnościowe	J. m.	Lata			
			1980	1988	1991	1991–1980
1.	Mąka	kg	0,92	0,70	0,62	
		%	100,0	76,1	67,4	
2.	Pieczywo	kg	7,47	7,64	7,60	
		%	100,0	102,3	101,7	
3.	Kasze	kg	0,40	0,36	0,23	
		%	100,0	90,0	57,5	
4.	Ziemniaki	kg	9,73	8,05	8,16	
		%	100,0	82,7	83,9	
5.	Owoce i przetwory	kg	3,15	2,50	2,90	
		%	100,0	79,4	92,1	
6.	Mięso i przetwory	kg	5,61	4,80	4,90	
		%	100,0	85,6	87,3	
7.	Ryby	kg	0,66	0,54	0,48	
		%	100,0	81,8	72,7	
8.	Tłuszcze jadalne	kg	2,20	1,93	1,70	
		%	100,0	87,7	77,3	
9.	w tym masło	kg	0,91	0,87	0,70	
		%	100,0	95,6	76,9	
10.	Mleko	kg	10,96	9,04	7,0	
		%	100,0	82,5	63,9	
11.	Sery	kg	0,85	1,02	0,7	
		%	100,0	120,0	82,3	
12.	Jaja	szt.	16,58	15,0	12,2	
		%	100,0	90,5	73,6	
13.	Cukier	kg	2,05	2,54	1,90	
		%	100,0	123,9	92,7	

Dane statystyczne WUS w Bydgoszczy z lat 1980, 1988, 1991. Poziom spożycia w 1980 roku przyjęto za 100%.

rzewania, a także wyższym wzrostem w porównaniu z dziećmi z dolnych poziomów stratyfikacyjnych. Autorzy ci podkreślają przy tym szczególne znaczenie czynników żywieniowych, psychonero-wych, higienicznych oraz obciążenia pracą fizyczną. Ich zdaniem kryzys społeczno-gospodarczy w latach osiemdziesiątych spowodował opóźnienie wieku wystąpienia menarche u dziewcząt polskich. ŁASKA-MIERZEJEWSKA i ŁUCZAK [1993] również stwierdziły zahamowanie procesu wysokoroślenia oraz niewielkie opóźnienie dojrzewania dziewcząt wiejskich.

Poglądy dotyczące związku wieku menarchy ze strukturą rodziny są mniej jednoznaczne. CHARZEWSKI i wsp. [1989] stwierdzili opóźnienie dojrzewania dziewcząt osieroconych w po-

równaniu z dziewczętami z rodzin pełnych. Córki rodziców rozwiedzionych, wychowywane najczęściej przez samą matkę, rzadziej przez ojca, rozpoczęły miesiączkowanie w wieku 12,7 lat, natomiast wyraźnie przyspieszone dojrzewanie odnotowano wśród dziewcząt, które były wychowywane w rodzinie zrekonstruowanej, częściej przez matkę i ojczyma, rzadziej przez ojca i macochę (12,4 lat). Natomiast zdaniem MILICER i PIECHACZKA [1977] oraz HULANICKIEJ [1986] dziewczęta z rodzin o strukturze zaburzonej miesiączkują wcześniej aniżeli dziewczęta z rodzin prawidłowych. Później dojrzewają dziewczęta z rodzin nadużywających alkoholu. Fakt ten potwierdzają wyniki obecnych badań.

Wnioski

1. Wiek wystąpienia menarchy u dziewcząt regionu bydgoskiego różnicuje status ich środowiska społeczno-wychowawczego.
2. W końcu lat osiemdziesiątych nastąpiło zahamowanie trendu obniżania się wieku menarchy u badanych dziewcząt, co mogło mieć związek z recesją gospodarczą i pogorszeniem się ich warunków społeczno-bytowych (w tym żywienia).

Piśmiennictwo

- BRZEZIŃSKI J., 1962, *Warunki społeczno-bytowe a rozwój somatyczny chłopców*, Mat. i Prace Antrop., 48, 7-62
- CHARZEWSKI J., T. ŁASKA-MIERZEJEWSKA, H. PIECHACZEK, L. ŁUKASZEWSKA, 1991, *Wiek menarche dziewcząt warszawskich 1976-1986*, Wych. Fiz. i Sport, 2, 15-29
- CHARZEWSKI J., T. ŁASKA-MIERZEJEWSKA, H. PIECHACZEK, L. ŁUKASZEWSKA, J. LEWANDOWSKA, 1989, *Wiek menarchy dziewcząt warszawskich w 1986 roku*, Wych. Fiz. i Sport, 3, 89-94
- GURYCKA A., 1970, *Dzieci bierne społecznie*, PWN, Wrocław
- HULANICKA B., 1986, *O wpływie czynników psychicznych na dojrzewanie*, Mat. i Prace Antrop., 107, 45-80
- HULANICKA B., C. BRAJEWSKI, W. JEDLIŃSKA, T. SŁAWIŃSKA, A. WALISZKO, 1990, *City, Town, Village. Growth of children in Poland in 1988*, Monographies of the Inst. of Anthrop. PAS, Wrocław
- KRAKOWIAK H., 1994, *Czas występowania menarche u dziewczynek bydgoskich*, [w:] *Rozwój ontogenetyczny człowieka*, Wyd. AM, Bydgoszcz
- ŁASKA-MIERZEJEWSKA T., E. ŁUCZAK, 1993, *Biologiczne mierniki sytuacji społeczno-ekonomicznej ludności wiejskiej w Polsce w latach 1967, 1977, 1987*, Monografie ZA PAN, Wrocław
- MCCABE R.A., E.M. WIDDOWSON, 1962, Proc. Roy. Soc., Ser. B, 156, 326-344
- MILICER H., 1968, *Wiek menarche dziewcząt wrocławskich w świetle czynników środowiska społecznego*, Mat. i Prace Antrop., 76, 25-51
- MILICER H., H. PIECHACZEK, 1977, *Wiek menarchy dziewcząt warszawskich w 1976 roku*, Mat. z Konf. Z. Antrop. PAN, Wrocław
- NOWICKI G., 1985, *Wiek występowania menarchy u dziewcząt regionu bydgoskiego*, Roczn. Nauk. AWF Poznań, 32, 79-83
- PIECHACZEK H., J. LEWANDOWSKA, 1996, *Wiek menarche i budowa ciała dziewcząt z warszawskich szkół sportowych*, Wych. Fiz. i Sport, 1, 11-17
- SIKORA P., 1990, *Dojrzewanie dziewcząt na terenach Polski w ciągu 80 lat*, Mat. i Prace Antrop., 110, 23-32
- WALISZKO A., B. HULANICKA, T. BIELICKI, 1987, *Spoleczne zróżnicowanie wieku menarchy dziewcząt na Górnym Śląsku w 1981 roku*, Przegl. Antrop., 53, 51-74
- WALISZKO A., J. WICH, 1990, *Zmiany wieku menarchy dziewcząt wrocławskich w dwudziestolecie 1966-1987*, Mat. i Prace Antrop., 111, 47-55

Summary

The paper presents the results of research on the age of menarche in the Bydgoszcz region. The following socio-educational environments have been taken into consideration: intelligentsia families, working class families, families with a few children, families with many children, orphanages, and demoralized families. Living standards of each of the above-mentioned social environments have been taken into consideration.

The results of this research indicate that: (1) the social and educational environment differentiates the age of the first menstruation; (2) in the end of the eighties occurred the restraint of the trend of lowering the age of menarche which might have resulted from the economic recession and the decrease of the living conditions.